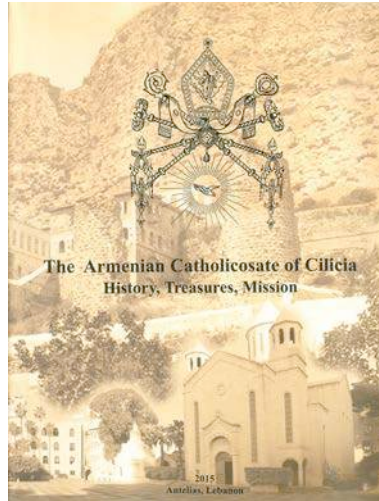

Պատմական Հրատարակություն Մը

Կիլիկիոյ Հայ Կաթողիկոսութիւնը – Պատմութիւն, Քանձեր, Առաքելութիւն

Խմբագիր-Յօդուածագիր Սեդա Պ. Տատոյեան. Անթիլիաս, Լիբանան. Հրատարակություն
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, 2015.

The Armenian Catholicosate of Cilicia - History, Mission, Treasures

Editor, Co-Author Seta B. Dadoyan

Antelias, Lebanon: Catholicosate Publications, 2015. [Hard cover, (32x24.5 cms) 400 pages ISBN: 978-9953-0-3164-4]

Կաթողիկոսութեան համալիրը Միսի մէջ, նախա-Եղեռնեան շրջանին, ներկայիս գրեթէ ամբողջովին քանդուած (ետեր). Կաթողիկոսութեան Համալիրին շրջափակը ներկայիս, Անթիլիաս. (ձախէն աջ՝ Կաթողիկոսութեան շէնք, Կիլիկիա Թանգարան, Նահատակաց Մատուռ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Տաճար.

Մեծ Եղեռնի Հարիւրամեակէն անմիջապէս առաջ, Ապրիլի սկիզբը, լոյս տեսաւ հսկայական, գեղատիպ ու միաժամանակ բովանդակալից չորս հարիւր մեծադիր էջերով այս հատորը, աւելի քան 15 յօդուածներով և 600 բարձրորակ նկարներով: Իսկապէս պատմական հրատարակութիւն մը: “Ինչպէս որ խորագիրէն յայտնի է,” կը գրէ իր ‘Յառաջաբանին’ մէջ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոս, “այս հատորը կ’ուրուագծէ ընդհանուր առմամբ Հայ Եկեղեցիին և մասնաւորաբար Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պատմութեան, հոգևոր աւանդութեան և առաքելութեան գլխաւոր երեսները: Իրողապէս, դիւրին չէ նախաձեռնել բազմակողմանի և լայն շրջագիծով այսպիսի՝ ծրագրի մը: Անիկա կը պահանջէ ամբողջական նուիրում և ծանր աշխատանք, նաև՝ ուսումնասիրական և խորհրդակցական երկար գործընթաց:” Հայկական Եղեռնի Հարիւրամեակին առիթով՝ Վեհափառ Հայրը հատորը կը ձօնէ Անթիլիասի մէջ Կիլիկիոյ ութը կաթողիկոսներուն (1930էն սկսեալ).- Սահակ Բ. Խաչայեան, Բարգէն Կիլեւերեան, Պետրոս Դ. Սարաճեան, Գարեգին Ա. Յովսէփեանց, Չարեհ Ա. Փայապէան, Խորէն Ա. Բարոյեան, և Գարեգին Բ. Սարգիսեան: “Եղեռնին յաջորդող աղիտական պայմաններուն մէջ և ի սփիւռս նետուած ժողովուրդին վերակազմակերպութեան մէջ այս մեծերը խաղացին կենսական դեր:”

Հատորը կը նշէ երկու հարիւրամեակ՝ բայց ոչ զուգադիպութեամբ.- 1915ի Եղեռնը և նոյն տարուան ընթացքին և իբրև մաս անոր՝ Հայոց կաթողիկոսութեան բռնի արտաքսումը Հայկական Կիլիկիոյ մայրաքաղաք Միս/Գոգանի իր դարաւոր կեդրոնէն, ուր հաստատուած էր 1292/3ին, մամլուք յարձակումներուն պատճառաւ պարտաւորուած ըլլալով ձգելու Եփրատ գետին վրայ Հոռմկլայի իր քանդուած կեդրոնը (հոն հաստատուած 1150ականներուն): Նախապէս, 1045ին, Բագրատունեաց հարստութեան անկումէն ետք, կաթողիկոսութիւնը ձգած էր Անին և անցած Կիլիկիոյ շրջանը:

Ըստ խմբագիրին, Փրոֆ. Սեդա Պ. Տատոյեանի, հայոց Կաթողիկոսութեան հազարամեայ ճանապարհը արձանագրող այս հսկայ հատորը ժամանակակից իմաստով պատմագրական աշխատանք մըն է, այն իմաստով որ անհկա պատմական ճանաչողութիւնը կը նկատէ ի նպաստ և յօգուտ մարդկային շահերու: Այսինքն, անհկա կը հաւատայ թէ գիտնալ իրենց եկեղեցիին և կաթողիկոսութեան պատմութիւնը կը ծառայէ հայոց շահերուն, որովհետև պատմական գիտութեան սերտ կերպով կ'առընչուին հայոց ինքնութիւնն ու գոյատևումը: Ճիշդ է որ անցեալը և ապագան գոյութիւն չունին իրողապէս, սակայն անոնք մաս կը կազմեն ներկային և պէտք է որ բերուին ներկային մէջ և ըլլան ներկայ: Ինչպէս որ հատորին կողքը (գործ՝ խմբագիրին) – ուր Միսի և Անթիլիասի կաթողիկոսական համալիրները կը թուին ըլլալ միակ տեսարան մը – այնպէս ալ Անթիլիասը և Միսը մէկ են, անոնք անցեալ և՛ ներկայ և՛ ապագայ են: Հոս կը կայանայ գործին գոյաբանական տարածքը:

“Լայն ընթերցող հասարակութիւնը ի մտի”, կը գրէ խմբագիրը իր ‘Խօսքին’ մէջ, “այս խիզախ նախաձեռնութեան առաջնահերթ

նպատակն է ներկայացնել ուժական եղափոխութիւնը ամբողջ հայաշխարհի մը իր յարատև մեթամորֆոսիսին ընդմէջէն: Գործին կեդրոնը Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնն է, նաև կիլիկեան հայոց հոգևոր-մտաւոր մշակոյթը և արուեստները, որոնք զարգացան հայրենի հողին հարաւ արևմուտքը մեծ տարածութեանց վրայ: Պարագաներու տարբերութեամբ այս միջնադարեան արևմտահայերը [այսօրուայ արևմտահայոց նախահայրերը] յաջողեցան զարգացնել քաղաքական, ընկերային և մշակութային հետաքրքրական յարաբերութիւններ իրենց միջավայրին հետ, և բարգաւաճիլ թէ իբրև հաստատութիւններ և թէ իբրև ժողովուրդ:”

Առաջին Մասը, 5 յօդուած, նուիրուած է Կիլիկիոյ և կաթողիկոսութեան պատմութեան: Երկրորդ Մասը, 9 յօդուած, նուիրուած է գանձերուն: Կիլիկիա Թանգարանը ունի հարուստ հաւաքածոներ ձեռագիրներու, հնատիպներու, մետաղէ իրերու, դրամներու, եկեղեցական զգեստներու, ասեղնագործներու, գեղանկարներու, և գորգերու: Ցուցադրուած իրերը մաս մը միայն կը կազմեն հաստատութեան ընդհանուր հարստութենէն: Իր ‘Վերջաբանին’ մէջ Արամ Ա. Կաթողիկոս կը բացատրէ խորագրին երեք հիմնական իմացքները իբրև անոր նպատակներն ու բովանդակութեան խարիսխները.- Պատմութիւն, Գանձեր, Առաքելութիւն: Երրորդ Մասը հինգ յաւելումներու հաւաքածոյ մըն է: Յօդուածները հրատարակուած են այն լեզուով որ գրուած են բացի երեքէն (թարգմանուած հայերէնէ անգլերէնի խմբագիրին կողմէ): Տառադարձութեանց համար համար կիրակուած է ակադեմական Հուպշման-Մէլէ սիսթեմը: Խմբագիրին հիմնական նպատակը եղած է ընթերցողին փոխանցել պատմականօրէն ճշգրիտ, ձևով ու խորքով գիտական, և միաժամանակ բարձրաճաշակ ամբողջութիւն մը: “Հիմնականը՝ ըստ իրեն, մէջտեղ բերել էր գործ մը՝ որ ըլլար արժանի վկայութիւն մը Կիլիկիոյ Սուրբ Աթոռին՝ 11րդ դարուն առաջ եկած Հայկական Կիլիկեան աշխարհէն մինչև ներկայս:”

Առաջին Մաս. Կիլիկիոյ և Կաթողիկոսութեան Պատմութիւն

‘Կիլիկիա, Վերջին Հայկական Թագաւորութիւնը - 1198-1375’, Գլոտ Սուրաֆեան’ [‘Le dernier royaume d’Arménie Cilicie - 1198-1375’, Claude Mutafian] (էջ 6-21). “Վերջին հայկական թագաւորութիւնը”, ինչպէս հեղինակը՝ որ Կիլիկեան պատմութեան մասնագէտ է կը

նկարագրե, ունեցաւ 177 տարիներու կեանք և 15 գահակալներ իր հիմնադիր Լևոն Ա. Մեծագործէն մինչև Լևոն Ե., որ մահացաւ աքսորի մէջ Ֆրանսա: Յունուար 6, 1198ին, Լևոն Ա.ի օծումով, թագաւորութիւնը, կը գրե հեղինակը, տեսակ մը “պսակումն էր Ռուպինեաններու նուրբ դիւանագիտութեան վերստեղծելու համար հայոց թագաւորութիւնը, զոր Բիւզանդիոնը կործանած էր 1045ին:” Մեծ Հայքի հարաւ արևմուտքը “Նոր-հին թագաւորութիւնը” տարբեր էր իր նախորդներէն զանազան մակարդակներու վրայ: Անիկա նաև առաջին անգամ ըլլալով ունէր ծովային դիրք: Այս համառօտ յօդուածը կու տայ հիմնական կողմերը թագաւորութեան և շրջանին քաղաքական պայմաններուն:

‘Լըվանթը’ կամ Մերձաւոր Արևելքը Լևոն Ա.ի մահուան ժամանակ. Կիլիկիա և քրիստոնէայ պետութիւնները սելճուքներու և այուպիականներու միջև:

‘Կաթողիկոսութեան Շարժը Հայաստանէն Դէպի Կիլիկիա, Դէպի Անթիլիաս’, Սեդա Պ. Տատոյեան [‘The Move of the Catholicosate from Armenia, to Cilicia, to Antelias’, Seta B. Dadoyan] (էջ 22-67). Այս լայն յօդուածին խորագիրը, կը գրե հեղինակը, “կը նշանակե կեդրոնացում կաթողիկոսութեան ուժական եղափոխութեան վրայ՝ իբրև մաս մը հայոց պատմական եղափոխութեան Որովհետև չորրորդ դարու սկիզբներու իր հիմնադրումէն սկսեալ, այս հաստատութիւնը մարմնաւորած և ցոլացուցած է հայոց կացութիւնն ու պայմանները հայրենի հողին վրայ և անկէ անդին:” Հարաւ-արևելեան Փոքր Ասիոյ մէջ հայոց պայմանները բոլորովին կը տարբերէին իրենց հիւսիսը և արևելքը հայրենի հողերէն, և անոնք զարգացուցին հարուստ հայկական և միաժամանակ Միջին Արևելեան մշակոյթ մը, որ կը յատկանշուի իր էքլիմանիք ոգիով և ազատամտութեամբ: Այս աւանդութիւնը կը շարունակուի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան մօտ և անո՛ր միջոցով: Ա՛յս դիտանկիւնէն աշխատութիւնը կը սերտե և կ’արժևորե կաթողիկոսութեան հազարամեայ ուղին 1045ին Բագրատունեաց անկումէն մինչև Անթիլիաս: Շեշտը միշտ կը դրուի հայկական Կիլիկիոյ կազմաւորումի ազդակներուն վրայ, այս հայկական երևոյթը նկատելով յարացոյց մը (paradigm) մը քրիստոնէայ արևմուտքին և իսլամ արևելքին միջև: Կը քննարկուին քաղաքական մարտահրաւերները, արտակարգ յաջողութիւնները, եկեղեցիին էքլիմանիք դերը: Յօդուածին առաջին գլուխը ամփոփում մըն է Կաթողիկոսութեան պատմութեան Անիէն մինչև Կիլիկեան թագաւորութեան անկումը 1375ին: Երկրորդ գլուխը կ’ամփոփե 1375-2015 երկարող ժամանակը: Ի միջի այլոց՝ կը քննարկուին Կիլիկիոյ մէջ Կաթողիկոսութեան հոգևոր-մտաւոր աւանդը, Վաղարշապատի Ժողովը (1441), անոր վաղորդայնը, 19րդ դարուն կաթողիկոսութիւնը Օսմանեան աշխարհին մէջ, քայքայում, Եղեռն, և կաթողիկոսութեան երկրորդ մեծ գաղթը դէպի հարաւ, նախ Հալէպ ապա Անթիլիաս, 1930-1956ի շրջանին վերակառուցում, և վերջին տասնամեակները Միջին Արևելքի մէջ:

Կաթողիկոսութեան համալիրը Սիս (ձախ, ամբողջովին քանդուած ներկայիս), Անթիլիասի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցին.- Մերձաւոր քաղաք

‘Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Վանքը Միս Երեկ և Այսօր’, Լեւոն Նորսիկեան [‘Le monastère du catholicossat de Cilicie à Sis - Entre hier et aujourd’hui’, Lévon Nordiguian] (էջ 68-91). Օսմանեան կառավարութեան հրահանգով 1915ի սեպտեմբերին, կը գրէ հեղինակը, բլուրի մը վրայ նստած մայրաքաղաքին նայող Միսի կաթողիկոսական հսկայական համալիրը պարպուեցաւ:

Ներկայիս այս վայրին այցելուն անակնկալի կու գայ ի տես նոյնիսկ ակերակներու չգոյութեան: Հսկայական եկեղեցիէն կը մնան միայն հիմերը և խորանի մի քանի կամարներ: Կառոյցները գրեթէ ամբողջութեամբ վերցուած են Միսի կամ Գոզանի համար ջրամբարի մը շինութեան պատրուակով: Հակառակ այս կացութեան, նոճիի ծառերով ծածկուած այս բլուրը կը ներկայացնէ հնագիտական մեծ արժէք և հետքքրականութիւն: Հեղինակը կը գրէ թէ իր աշխատութիւնը փորձ մըն է “վերակառուցելու” պատմական կոթողները, և

մասնաւորաբար մայր եկեղեցին, հիմնուած վկայութեանց, աշխատութեանց և քանդումներուն նախորդող ժամանակներու լուսանկարներու:

Միսի Ս. Սոֆիա պատմական Մայր Տաճարին կեդրոնական խորանը՝ բեմին ներքն խաչկալը, և կաթողիկոսական մարմարեայ գահը ձախին (լուսանկարը առնուած է 1915էն առաջ):

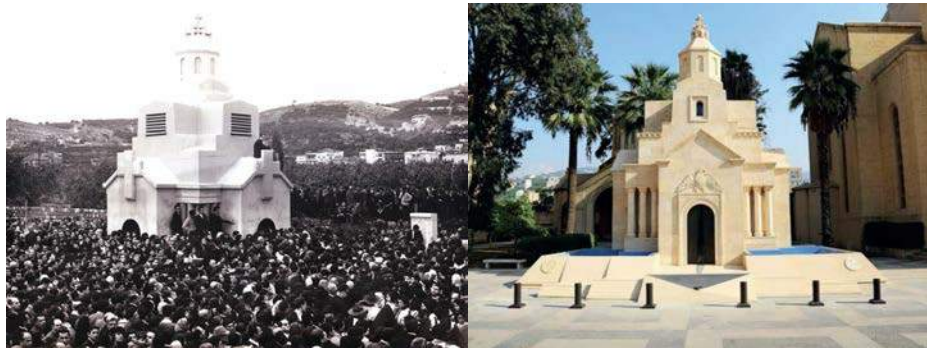

‘Վանքին Կարաւանը – 1915’ – Խաղ Վարդապետ Աջապահեանի Ականատեսի Վկայութիւնը [‘The Caravan of the Monastery – 1915’, Eye-Witness Account of Khat Vartabed [then] Achabahian] (pp. 92-95) – Գրուած հաւանաբար 1935ին, այս չափազանց արժէքաւոր “ընթերցուածէն” պարբերութիւն մը կ’ամփոփէ գայն.- “1915 Սեպտեմբեր 3-ին, Կաթողիկոսական փոխանորդ Գերշ. Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Կարոյեան Սոյ կառավարիչին քովէն վանք վերադարձին, մեզ կը բերէ տարագրութեան մահաբոյր գոյժը, ըստ որում տասն օր պայմանաժամ տրուած էր միաբանութեան՝ երթալու համար Հալէպ: Պոլսէն հասած սոյն հրամանը վերջնական ըլլալով, տրուած պայմանաժամի միջոցին՝ գիշերցերեկ չարաչար կ’աշխատինք, Սոյ ութդարեան պատմական Աթոռին թանկարժէք անօթներն ու ծանրագին զգեստները, ինչպէս նաև հին գիրքերը՝

մասնաւորաբար պատրաստուած սնտուկներու մէջ տեղաւորելու հոգեմաշ գործով և վանքին գոյքերէն կարևոր մաս մ’ալ բեռներ կապած կը սպասենք մեկնումի հրամանին: 13 Սեպտեմբեր՝ Խաչվերացի Կիրակին՝ լաց ու կոծի օր մը կ’ըլլայ թէ՛ միաբանութեան և թէ՛ Սոյ մէջ մնացող ափ մը հայութեան համար: Նոյն օրը վանքին բանալիները տրցակով կը յանձնուին կառավարութեան կը մեկնինք անդարձ:”

1915ին Միսեն 'Վանքին Կարաւանով' ազատուած գանձերէն՝ տակաւին գործածուող Սուրբ Միլոռնի Կաթսան, Յունիս 1, 1817ին Պոլսոյ Չելեպի եղբայրներուն կողմէ նուէր՝ Կիլիկիոյ կաթողիկոս Կիրակոս Մեծնի.

Նահատակութեան և Յարութեան Խորհրդանիշներ՝, ՍՊՏ [‘**Symbols of Martyrdom and Resurrection՝, SBD**] (էջ96-102) – Հիմնուած արխիւային նիւթերու և արուեստագէտներուն հետ խորհրդակցաբար և անոնց կողմէ հայթայթուած տեղեկութեանց, այս յօդուածը համառօտ ներկայացում մըն է Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան նախաձեռնութեամբ կառուցուած Նահատակներու յիշատակին նուիրուած մատուռներուն և յուշարձաններուն.- Ապրիլեան Չոհերու Սուրբ Ստեփանոս Մատուռը (կառուցուած 1939ին, վերանորոգուած 1993ին և 2014ին). Պիքֆայայի յուշարձանը Եղեռնի Յիսնամեակին նուիրուած (1965, վերանորոգուած 2014ին). Տերզորի Ապրիլեան համալիրը 1991ին կառուցուած և մօտակայ Մարգատէի Ապրիլեան զոհերու Մատուռը: 2014ի Սեպտեմբերին վերջին երկուքը ենթարկուեցան խաբանարարական պայթումներու և մեծ մասամբ քանդուեցան:

Նահատակաց Մատուռը Անթիլիաս (1939) Ապրիլ 24ի տօնակատարութեան մը ընթացքին յիսունականներուն (ձախ). Մատուռը վերանորոգուած և ընդարձակուած 2014ին (աջ)

Երկրորդ Մաս. Հայկական Կիլիկիոյ Գանձերը

‘Կիլիկիա Թանգարանը’, Խմբագրական. [‘**The Cilicia Museum**’, Editorial] (էջ 104-111) – 1998ի սկիզբը աւարտած և բացումը կատարուած Կիլիկիա Թանգարանը կանգուն վկան է Կաթողիկոսեան հազարամեայ ուղիին: Անթիլիասի համալիրին մէջ վերջինը կառուցուած քառայարկ շէնքը եղաւ մեծ մասամբ 1915ին Սիսէն բերուած գանձերուն, և նոր հաւաքածոներու: Երեք յարկերու վրայ դասաւորուած են ձեռագիրներ, մետաղեայ ծիսական իրեր, եկեղեցական զգեստներ, ձեռագործներ, կիլիկեան դրամներ, գեղանկարներ, գորգեր և այլ իրեր: Շէնքին արևելեան թևը կը գրաւէ Մատենադարանը:

‘Մանրանկարներ և Ձեռագիրներ’ [‘**Miniatures et manuscrits**’, Sylvia Agemian] (էջ 112-137) – Մօտ քառասուն հազուագիտ ձեռագիրներ կը կազմեն Կիլիկիա Թանգարանին հաւաքածոն: Սրահը ձօնուած է Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին (1943-1952), մեծ մասնազէտ մը հայ մանրանկարչութեան և ձեռագիրներու: Մեծ մասամբ Կիլիկեայէն բերուած՝ այս գործերը պատրաստուած են Մեծայրի, Սկեվոյի և Սիսի վանքերուն մէջ: *Բարձրբերդի Աւետարանը* (Հռոմկլա, 1248) և *Մայր Մաշտոցը* (1302-1321, Սիս) հաւաքածոյին ամենէն արժեքաւոր կտորներն են: Յօդուածը կը կեդրոնանայ 13րդ դարէն մինչև 17րդ դարերուն պատրաստուած 18 ձեռագիրներու վրայ, ներառեալ յիշեալ երկուքը:

Բարձրբերդի Աւետարանը (Հռոմկլա, 1248)

‘Մատենադարանի Հնատիպ Գիրքերու Հաւաքածոն’, Բեյմոն Գէորգեան. [‘*Le fonds de livres arméniens anciens de la Bibliothèque*’, Raymond Kévorkian] (էջ 138-143) – 1511էն 1850 հրատարակուած և մեծ մասամբ սկզբնական տպագրութիւններ՝ 1720 հատորներ կը կազմեն կաթողիկոսութեան մատենադարանին հայերէն հնատիպներու հաւաքածոն: Այս շատ հակիրճ յօդուածը կարգ մը տեղեկութիւններ կու տայ Վենետիկի, Ամսթերտամի, Մարսելի և Պոլսոյ մէջ տպագրուած գիրքերու մասին:

Գիրք Պատմութեանց Շարադրեալ Վարդապետ Առաքելոյ Դարիժեցոյ (Ամսթերտամ, 1669).

‘Դրամներու Հաւաքածոն’, Լևոն Ա. Սարեան. [‘*The Coin Collection*’, Levon A. Saryan] (էջ 144-157)

Լևոն Ա.ի զոյգ առիւծներով դրամ (1198-1219) ձախին. 100 Ռուպլիի թղթադրամ, Հայաստանի հանրապետութիւն 1919.

“Կիլիկիա Թանգարանին դրամներու հաւաքածոն”, կը գրէ հեղինակը, “սկսած է կազմուիլ մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ և կը մեծնայ յարատև կերպով:” Կիլիկիայէն և դրացի երկիրներէ հազարէ աւելի հին դրամներ և կարգ մը թղթադրամներ կը կազմեն այս հաւաքածոն: Յօդուածը կը կէդրոնանայ 15 նմոյշներու վրայ, ինչպէս Տիգրան Բ.ի դրամ (95-56 BC), Լևոն Ա.ի (1198-1219) արծաթէ դրամ, 1239ի հայերէն-արաբերէն արձանագրութեամբ դրամ, Հէթում Ա. (1226-1269) և Զապէլ Թագուհիի դրամ, Սմբատ Թագաւորի արծաթէ դրամ (1296-1298), Կոստանդին Ա.ի (1298-1299) պղինձ փող, Օշին Թագաւորի (1308-1320) արծաթ թագադրական դրամ, և Հայաստանի Հանրապետութեան 100 ռուպլի թղթադրամ, 1919 թուականով:

‘Ցուցակ Օիսական Մետաղեայ Իրերու’, Տիգրան Գոյումճեան. [‘*Catalogue of the Liturgical Metalwork*’, Dickran Kouymjian] (էջ 158-297) – Այս շատ ընդարձակ աշխատութիւնը, կը բացատրէ հեղինակը, մասնագիտական դասաւորում մը և մանրամասն սերտողութիւն (contextualization) մըն է աւելի քան հարիւր իրերու Կիլիկիա Թանգարանին ծիսական մետաղներու

հաւաքածոյէն, և ընդհանուր առմամբ ամփոփում մը՝ հայ մետաղագործական արուեստներուն: Մեծ մասամբ Սիսէն բերուած այս իրերը, նաև ծիսական արուեստներու այլ գործեր, ինչպէս զգեստներ, ակետարաններ, աղօթագիրքեր, արծաթեղէն, միայն նմոյշներ են Կաթողիկոսութեան հարստութենէն, որ կը նկատուի նախա-Եղեռնական ժամանակներու ծիսական արուեստներու ամենէն հարուստը և կարևորը: Բոլոր իրերը ներկայացուած են լուսանկարներով և հայերէն արձանագրութիւններով (միշտ իրենց անգլերէն թարգմանութեամբ): Առաջին մասը յատկացուած է կանուխ-արդի շրջանէն 16 մասունքի տուփերու (կամ մասնատուփերու), ինչպէս խորանի մասնատուփեր, խաչաձև մասնատուփեր, աջեր (dexters), որոնց ամենէն նշանակելին է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչի Աջը: Երկրորդ մասը կը վերցնէ 28 սկիհներ: Երրորդ մասը կը ներկայացնէ 23 արծաթեայ գրքապանակներ (bindings) և ունի լայն ներածական մը արծաթագործական և կողքագործական արուեստներուն, անոնց կեդրոններուն և պատկերագրութեան (iconography): Այս մասին ամենէն նշանակելի գործն է Սիսի Սուրբ Սոֆիա տաճարին *Մայր Մաշտոցը*: Արծաթեայ կողքը շինուած է 1765ին, իսկ ձեռագիրը կատարուած 1302-1321ին: Չորրորդ մասը 30 խառն իրերու մասին է ինչպէս մոմակալներ, բուռվառներ, խնկամաններ, ջահեր, գաւազաններ, խոյրեր, և մասնաւորաբար Սուրբ Միւռոնի Կաթսան, որ տակաւին կը գործածուի Անթիլիաս, շինուած Պոլիս 1817ին, նուէր՝ Չէլէպի եղբայրներէն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Կիրակոս Ա. Աջապահեան-Մեծնի (1797-1822):

Արծաթէ կողք/գրքապանակ Սուրբ Սոֆիա Մայր Տաճարին *Մայր Մաշտոցի* (1765), ձեռագիրը պատրաստուած է 1302-1321 Սիսի մէջ, կը պատկանի 'Սիսէն ազատագրուած' իրերուն (ձախ): Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչի Աջը, շինուած հաւանաբար 1765էն առաջ, նորոգուած Հալէպ 1928ին Սահակ Կաթողիկոսի հրամանաւ, Յարութիւն Գալեմքերեանի կողմէ: Երկայնք՝ 48սմ., ծանրութիւն մօտ 1 քկ.: Կը պահուի Կիլիկիոյ կաթողիկոսին մօտ (աջ).

‘Ծիսական Ձգեստներ և այլ Հիսուսածեղեններ’, Մարիել Մարթինիանի Ռեպեր. [‘*Paramentiques et autres textiles*’, Marielle Martiniani Reber] (pp. 298-331) – Հայ եկեղեցիին մեջ եկեղեցական և ծիսական զգեստները ունին կարևոր դեր և նշանակություն: Հայոց կաթողիկոսությունը, կը գրե հեղինակը, “ունի կարևոր հաւաքածոյ մը, հակառակ ծանօթ դժբախտութեանց և յարատև կորուստներու, այս իրերուն թիւն ու ճոխութիւնը կարելիութիւն կու տան գործերը բաղդատելու լատին և արևելեան ուղղափառ եկեղեցիներու հաւաքածոներուն հետ:” “Կիլիկիոյ մէջ էր որ, և մասնաւորաբար իսաչակրական շրջանին և Կիլիկեան Թագաւորութեան”, կը շարունակէ ան, “Հայ Եկեղեցին զարգացուց մօտիկ յարաբերութիւններ քրիստոնէայ մեծ եկեղեցիներուն հետ: Հիմնական ոճերն ու ձևերը յառաջացան այս պայմաններուն մէջ և անոնց շնորհիւ:” Աւելի քան 30 նմոյշներ ամէն կարգի եկեղեցական զգեստաւորումներէ կը ներկայացուին, արձանագրութիւններով (իրենց թարգմանութիւններով): Ասոնք են խորանի վարագոյրներ, ծածկոցներ, պատարագի շուրջառներ, խոյրեր, բազպաններ, գոգնոցներ, հողաթափներ, և այլն:

Ծիսական զգեստ մետաքսի վրայ գուտ ոսկեթելով հիսուսած պահուած պահուած Կաթողիկոսութեան գանձարանին մէջ: Արձանագրութիւնն է.- «Նուիրեցաւ յԱրտաշէս Պերպէրպաշեանէն որ ի Սան Ֆրանսիսքոյի յիշատակ կնոջն իւրոյ Կալիփսէի, 1970»: Փարուրարին վրայ նկարուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, և Կաթողիկոսութեան խորհրդանիշը: Գործ՝ Ճ. Մարաշլեանի:

‘Գեղանկարներու և Արձաններու Հաւաքածոն’, ՄՊՏ. [‘*The Painting and Sculpture Collection*’, SBD] (էջ 332-339) – Կիլիկիա Թանգարանը ունի շուրջ 350 նկարներու, 20 քանդակներու և մի քանի իսաչքարերու հաւաքածոյ մը: Ասոնցմէ մի քանին կը զարդարեն կաթողիկոսարանի կարգ մը սրահները: Այս հաւաքածոն միւսներէն կը տարբերի մի քանի մակադրակներու վրայ: Նախ, տարբեր միւս արուեստներէն, ինչպէս ծիսական մետաղները, ձեռագիրները, զգեստները, գեղանկարները ամբողջութեամբ յետ-Եղեռնական են և ստեղծուած ի

սփիւս ցրուած հայ արուեստագէտներու կողմէ Միջին Արևելքէն մինչև Եւրոպա: Այսինքն իբրև յետ-Եղեռնեան երևոյթ, նկարչութիւնը կ'ըլլայ վկան հայ գաղթականութեան և արքայի վայրերուն հայոց փորձառութեանց: Հաւաքածոն ինքնուրոյն է ուրիշ պատճառով մը ևս.- մինչդեռ մշակոյթին բոլոր տարբեր մարզերը արդէն կային Եղեռնէն առաջ իբրև անոր բնորոշիչ կողմերը, նկարչութիւնը գրեթէ չգոյ արուեստ է արևմտեան հայոց մօտ մասնաւորաբար: Ուրեմն այսպէս կոչուած սփիւքայի՛ն արուեստ է անիկա ծագում առած և զարգացած ըստ արուեստագէտներու հակազդեցութեանց իրենց պայմաններուն և հետևանք անոնց:

Անանուն և անթուական, “Մշոյ Սուրբ Կարապետի Վանքը” (Իւղաներկ).

‘Գորգերու Հաւաքածոն և Ակնարկներ Գորգարուեստի Մասին’, Մովսէս Հերկելեան.[‘The Carpet Collection and Notes on the Art of Weaving’, Movses Herkelian] (էջ 340-347) – Կիլիկիա Թանգարանը ունի 50 գորգեր, մեծ մասամբ 18րդ, 19րդ և 20րդ դարերէն: Այս գորգերէն 9ը հիւսուած են որոշ նիւթերու շուրջ (thematic): Կան 5 աղօթքի գորգեր, 6 Ղարաբաղեան գորգեր, մնացեալը կը դասաւորուին իբրև ‘պարսկական’ և ‘թրքական’ (այսինքն հիւսուած հոն), սակայն հայկական են: Նոյնիսկ աղօթքի պարսկական գորգերը ոճով հայկական են, հաւանաբար հիւսուած հայ վարպետներու կողմէ: Առաջին խումբը կը դասաւորուի հայկական գորգերու արուեստին տակ: Հոն կը տեսնենք ձիեր, սուրբեր, խաչաձև խորհրդանիշներ, ծիսական իրեր, մատուռներ, ևայլն: Գորգերուն մեծ մասը կը կրէ պատրաստութեան թուականը և արձանագրութիւններ:

“Աստուածամայր և Յիսուս Մանուկ”, ուշ 19րդ դար.

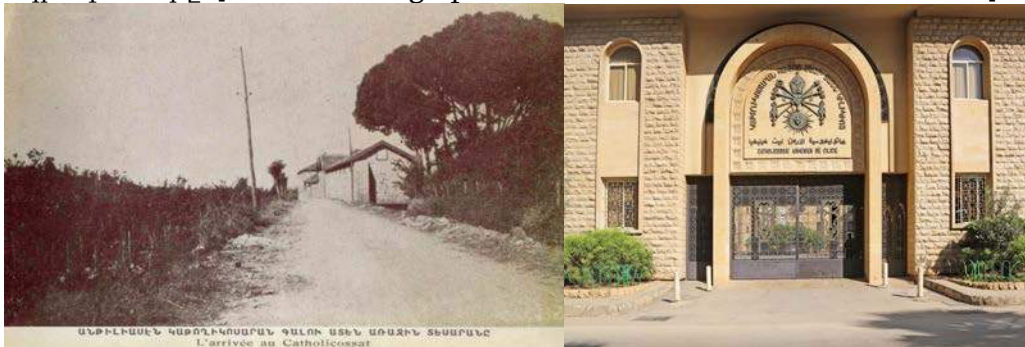
‘Մատենադարանը’, ՍՊՏ.[‘The Library’, SBD] (էջ 348-349) – 1930ի ամրան՝ Անթիլիաս հասնելէն մի քանի ամիս ետք, կաթողիկոսական աթոռակից Բարգէն Կիլեսերեան, համեստ սենեակի մը մէջ իր օգնականներով կը շինէ փայտէ դարակներ և այսպէս կը հաստատուի Վանքին Մատենադարանը: Անիկա ամենէն արժեքաւոր նուէրն էր դպրեվանքի 37 սաներուն: Ներկայիս, աւելի քան 100.000 հատորներով, աշխարհի ամենէն կարևոր և հարուստ հայագիտական մատենադարաններէն մէկն է ան: Մասնաւորաբար հնատիպները կը ներկայացնեն մեծ արժեք, 3000 հատորներուն մէկ երրորդէն աւելին օտար լեզուներով է: Թանգարանը ունի ընթերցասրահ մը և եռայարկ պահեստ:

Դպրեվանքի մատենադարանը և մանկապարտէզը (կանուխ 1930ականներ). Մատենադարանի ընթերցասրահը ներկայիս Թանգարանի շէնքին երրորդ յարկը (աջ).

Յաւելուածներ

Յաւելուածներ [Appendices] (էջ 354-400) – Առաջին երկու յաւելուածները ձևով մը ‘նկարներով պամութիւն’ են ցոյց տալու և արձանագրելու համար 1930էն 2015 Կաթողիկոսութեան եղափոխութիւնը: Առաջինը, ‘Կաթողիկոսական շէնքերը 1930ականներուն’ [The Premises in 1930s] հին լուսանկարներով կը ներկայացնէ առաջին տարիները Անթիլիասի մէջ: Երկրորդը, ‘Կաթողիկոսութեան և այլ Հաստատութիւններու Շէնքերը 2015ին’ [The premises and Other Institutions in 2015] կը ներկայացնէ ներկան 18 լուսանկարներով: Երրորդ յաւելուածն է ‘Ամբողջական Ցանկ Հայ Եկեղեցույ Կաթողիկոսներու’ [Complete List of the Catholicoi of the Armenian Church] թիով՝ 177: Չորրորդ յաւելուածը ‘Հայոց Պատմութեան Համառոտ Ժամանակագրութիւն’ մըն է [A Concise Chronology of Armenian History]: Վերջին երկու յաւելուածները պատրաստուած են Սեդա Պ. Տատոյեանի կողմէ: Հինգերորդ յաւելուածն է ‘Հատորին Հեղինակներուն Հակիրճ Ինքնակենսագրականները’ [Brief Autobiographies of the Contributors to the Volume].

Կաթողիկոսարանի մուտքը 1930ականներուն (ձախ). Կաթողիկոսարանի գլխաւոր մուտքը ներկայիս.

Մուրթ Թարգմանչաց եկեղեցին և կաթողիկոսութեան ընդունելութեան սրահը կանուխ 1930ականներուն (ձախ). Մուրթ Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Տաճարը (1940) դիտուած կաթողիկոսարանի մուտքէն ներկայիս:

Կաթողիկոսութեան կեդրոնական շէնքը (1968, վերանորոգուած 2014) ներկայիս (ձախ). Ամառնային կեդրոնը և Հիւրանոցը Պիքֆայա (վերանորոգուած 2014)

Կաթողիկոսութեան Պիքֆայայի համալիրը ներկայիս.

'Վերջաբան', Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա.Կաթողիկոս. ['Epilogue', His Holiness Catholicos Aram I] (էջ 350-352) – Իր եզրափակիչ խոսքին մէջ Արամ Կաթողիկոս կը բացատրէ հատորին երեք հիմնական նիւթերը, որոնք կը կազմեն անոր խորագիրը: “Այս հատորին խորագիրը”, կը գրէ անիկա, 'Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը – Պատմութիւն, Գանձեր, Առաքելութիւն', ունի խոր իմաստ և յստակ պատգամ ... Պատմութիւնը այն միջավայրն է, ուր հաւատքը, մարդու վերանցական ձգտումը և ժամանակի և տեղի ազդեցութիւնները ուժգնօրէն կը բացայայտուին: Հայոց պարագային՝ պատմութիւնը պարզապէս պատահական դէպքերու շարան մը չէ. անիկա կը կազմէ այն միջավայրը, ուր իրենք կը գտնուին Աստուծոյ հետ կենաց տիալոկի մը մէջ, հաւատքով ընդառաջելով անոր հրամայականներուն և հետևանքներուն: Գանձերը, որոնք համառօտ կերպով ներկայացուած են հատորին մէջ, կը ներկայացնեն հայոց հոգեւոր հարուստ մշակոյթը, գոր յաճախ արեան գնով ժողովուրդը ստեղծած և պահպանած է Կիլիկիոյ մէջ, Հայաստանի շարունակութեան, ապա՝ սփիւոքի մէջ: ... Առաքելութիւնը եկեղեցիին գոյութեան բուն էութիւնն է: Հայ Եկեղեցիին համար և Հայաստանի աշխարհագրական-քաղաքական պայմաններու պատճառաւ, ոչ-քրիստոնէական

արժեքներու հետ առօրեայ շփումով, և բազմամշակութային ընկերութեանց մէջ իբրև փոքրամասնութիւն կացութեան հետևանքով, առաքելական գործունէութիւնը եղաւ առաջնահերթ հարց, մանաւանդ Կիլիկիոյ մէջ: Մեր առաքելութիւնը կը շարունակուի նորոգեալ ուժով և խոր նուիրումով: Այս Վերջաբանը, ձևով մը, Յառաջաբանն է յոյսի, հաւատքի և տեսիլքի նոր երթի մը ...”